

Ovaj pak zadatak zahtijeva mudrost, rasuđivanje i vodstvo Svetoga Duha. Zato ću, u svjetlu toga, zaključiti predivnom molitvom za prosvjetljenje iz drugoga dodatka molitvenika:

O Gospodine Bože, ostavio si nam svetu svoju riječ da bude nozi našoj svjetiljka i svjetlo našoj stazi: Podaj nam Svetoga Duha svojega, da iz riječi tvoje naučimo što je pravedna tvoja volja i prema istoj oblikujemo živote svoje u svakovrsnoj svetoj poslušnosti, na tvoju čast i slavu a naš rast u vjeri, po Isusu Kristu Gospodinu našem. *Amen* (str. 691).

Miroslav Balint-Feudvarski

Literatura

- Cummings, Brian. 2018. *The Book of Common Prayer: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Grlj Giorgio. 2022. Autorova osobna korespondencija putem emaila. 29. kolovoza 2022.
- Jacobs, Alan. 2013. *The Book of Common Prayer: A Biography*. Princeton: Princeton University Press. Scribd Edition.
- Smith, James K. A. 2013. *Imagining the Kingdom. Volume 2 of Cultural Liturgies*. Grand Rapids: Baker Academic. Kindle Edition.
- _____. 2010. *Thinking in Tongues: Pentecostal Contributions to Christian Philosophy*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Šeba, Enoh. 2022. Propovijedanje u liturgijskom kontekstu. *Kairos: evanđeoski teološki časopis* 16/1: 45–67.

Timothy Keller

Forgive: Why Should I and Can I?

London: Hodder & Stoughton, 2022., str. 272

Oproštenje je riječ koju kršćani često koriste, ali je istovremeno i praksa koju ponekad želimo zaobići. Radi se o složenoj, slojevitoj pa i zastrašujućoj temi. Kažem to ovako zato što biblijski pogled na oprostjenje počinje s Kristom i njegovim opraštenjem, a stvari postaju složene kada počnemo zamjerati i osjećati gorčinu prema onima koji su nas povrijedili, pri čemu zaboravljamo da je i nama Bog oprostio. Ovo je posljednja knjiga koju je objavio Timothy Keller (1950. – 2023.). Timothy Keller diplomirao je na bogoslovnom fakultetu Gordon-Conwell Theological Seminary, a doktorirao na bogoslovnom fakultetu Westminster Theological Seminary. Njegove su se knjige našle na popisu

uspješnica časopisa New York Times, suutemeljitelj je organizacije The Gospel Coalition, a bio je i pastor crkve Redeemer Presbyterian Church u New Yorku. Prozvali su ga „župnikom iz susjedstva“ (Cospoer 2023). Vrhunski je razumio suvremenu kulturu i način na koji trebamo biti svjedoci u njoj. Podjednako je dobro razumio crkveni život, evanđeosko kršćanstvo i Bibliju. Kao pastor s dugogodišnjim propovjedničkim stažem, u svojim se propovijedima često bavio pitanjem opraštanja. Knjiga *Forgive* teološko je djelo. Napisano je veoma jasnim i oštromnim stilom, a izravno oslovljava mnoga pitanja o opraštenju. Čitatelju se čini kako autor želi da posebno kršćani razumiju što je pravo opraštenje. Teme ove knjige su problemi na koje nailaze oni koji trebaju oprostiti, razumijevanje opraštenja i njegovo prakticiranje. Glavna je teza da možemo oprostiti samo onda kada razumijemo Kristovo djelo na križu. Ako je on oprostio nama, tko smo, dakle, mi da zamjeramo i ne opraštamo drugima?

Keller počinje knjigu usporedbom o slugi koji ne želi oprostiti, koju nalazimo u Mateju 18,21-35. Ovo je njegov osnovni tekst koji služi kao predložak za cijelu knjigu. Na početku nalazimo mali Uvod naslova „Nema budućnosti bez opraštenja“, u kojemu uz pomoć Desmonda Tutua objašnjava zašto ne možemo živjeti bez opraštenja i kako nas neopraštanje drži u zatvoru. U današnje se vrijeme događa da opraštenje gubi na važnosti jer sekularne skupine i ljudi zauzimaju stav da „opraštanje osobu čini nadmoćnom i ako ne može učiniti nešto toliko jednostavno, krivica je onda na njoj“ (str. xvii–xvii). Mnoge skupine ne smatraju da je opraštanje put kojim žele ići. No poput oduzeta čovjeka iz Evanđelja po Marku, Isus je prepoznao da je njegova primarna potreba bilo opraštenje grijeha, a ne iscjeljenje. Trebamo opraštenje – ono je put k slavnomu životu u Kristu. U prvom poglavlju, naslovljenom „Priča o opraštenju“, Keller objašnjava priču o slugi koji ne želi oprostiti. Ovdje nalazimo informacije o novozavjetnoj pozadini, objašnjenje biblijskoga teksta i njegovu egzegetsku analizu. Priča govori o prepoznavanju našega duga prema Bogu, što je okomita dimenzija kršćanskoga opraštenja. Zbilja, jedino onda kada razumijemo ovu okomitu dimenziju, ovladat ćemo vodoravnom dimenzijom opraštenja. Drugim riječima, moći ćemo oprostiti drugima. Drugi je dio opraštenja dimenzija unutaršnjeg opraštenja. Tek nakon toga možemo početi raditi na pomirenju i pravdi. Što je onda opraštenje?

Oprostiti, stoga, prije svega znači reći da je prijestup zbilja pogrešan i da zaslužuje kaznu umjesto da ga samo ispričavamo. Drugo, znači poistovjetiti se s počiniteljem kao sa sudrugom u grešnom stanju umjesto da razmišljamo o tome koliko se razlikuje od nas. Znači željeti osobi dobro. Treće, znači otpustiti počinitelja od odgovornosti apsorbirajući dug, umjesto da tražimo osvetu i odmazdu. Konačno, znači težiti za pomirbom umjesto za prekidanjem odnosa unedogled. Izostavite li bilo koju od ovih četiriju radnji, ne bavite se istinskim opraštenjem (str. 9–10).

Prvi dio knjige, „Gubitak i pronalazak opraštenja“, sadrži tri poglavlja. „Nestajanje opraštenja“ (drugo poglavlje) govori o problemima s kojima se kultu-

ra suočava u pogledu oprostjenja. Keller ovdje iznosi tri pristupa oproštenju koja je iznjedrila naša kultura: *jeftina milost*, *mala milost* i *nemilost*. *Jeftina* je *milost* „bezuvjetni model oprostjenja, u kojemu je sav naglasak na terapijskom oslobođenju žrtve od srdžbe“ (str. 28). Zatim spominje *malu milost*, koja je „transakcijski model opraštanja, u kojemu je sav naglasak na tome da počinitelj zasluži oprostjenje“ (str. 28). Posljednji je model *nemilost*, koji ne podrazumijeva nikakvo oprostjenje. Prema Kellerovu mišljenju, svi se oni razlikuju od skupocjene milosti koju nalazimo u Bibliji, a koja je i okomita i vodoravna (str. 28). Keller ističe dva razloga zašto nam je teško oprostiti: terapijska kultura (gledanje prema unutra na naš identitet koji se temelji na našim željama i zahtijevanje da društvo poštuje naše interese) i nova kultura srama–časti (tzv. *cancel culture* koja naglašava čast i moralnu vrlinu onih koje društvo viktimizira, a što je njihov trenutni položaj na društvenoj ljestvici niži, više časti primaju – Keller to naziva „kulturom srama i časti viktimizacije“) (str. 31–32). Nijedan od ovih modela i prepreka ne pomažu odnosima da budu zdraviji. Zato bez opraštanja nemamo budućnosti. Kultura bi se trebala ugledati na Krista koji nije uzvraćao zlo za zlo ni uvredu za uvredu (1 Pt 3,9). U trećem poglavlju, „Povijest oprostjenja“ autor traži model opraštanja. Ništa nalik biblijskomu modelu ne nalazimo u grčkoj kulturi, u kojoj umjesto oprostjenja nalazimo samo pomilovanje. Promjena je nastupila tek dolaskom kršćanstva – Krist oprašta, stoga kršćani opraštaju. Ubijaju ih, ali strpljivi su i opraštaju. Rani crkveni oci pisali su o strpljivosti u trpljenju i opraštanju. Čast i sram u drevnoj kulturi bili su u samodokazivanju, ali za kršćane je čast bila tražiti korist drugih. Gdje onda nalazimo oprostjenje? Nalazimo ga u Starom i Novom zavjetu (Četvrto poglavlje: „Knjiga oprostjenja“). Gospodin je pun milosrđa i milosti, spor je na srdžbu i oprašta, ali ne ostavlja krivca nekažnjenim (Izl 34,6-7). Obrascе opraštanja nalazimo u Mojsijevim knjigama, Psalmima, Prorocima i, konačno, u Evanđeljima. Keller za oprostjenje koristi dvije glavne riječi: *harizomai* (sadrži *haris*, što znači ‘milost’) i *afesis* (‘otpuštanje’). Oprostjenje uključuje cijenu, dug, a netko ga treba platiti ili apsorbirati. Samo Isus može oprostiti stvaran dug i osposobiti nas da opraštamo drugima njihove dugove.

Sljedeći se dio knjige zove „Razumijevanje oprostjenja“. Želimo li razumjeti oprostjenje, moramo vidjeti Boga koji je „Bog ljubavi i srdžbe“ (peto poglavlje). U ovom poglavlju Keller razmatra Božju srdžbu i ljubav te zašto ih ne možemo razdvojiti od razumijevanja Boga u Kristu. Srdžba mora ispoljiti ljubav, a ljubav mora ispoljiti srdžbu. Srdžba se i ljubav susreću u djelu Krista, koji je prinio pomirnicu za naše grijehе i apsorbirao Božji gnjev jer nas je volio. Oprostio nam je grijehе, pa tako i mi možemo opraštati drugima samo ako gledamo u njega (str. 79–85). U sljedećem, šestom poglavlju, „Pravda i ljubav, čast i zlostavljanje“ autor razmatra na koji način Božja pravda i ljubav stvaraju zajednicu pomirenja, počevši od Staroga zavjeta (Levitski zakonik, Mudre izreke). Keller ovdje želi istaknuti da premda obično opraštamo, ujedno moramo prestati zamjerati ljudima te da

pravdu moramo tražiti ponizno, a ne iz želje da se osvetimo. Stvarno oprostjenje obuhvaća i ljubav i pravdu, a ovdje Keller ponovno ukazuje na Krista usmjeravajući nas prema križu, prema Janjetu Božjemu (iz priče o Izlasku) i prema nauku o zastupničkom pomirenju. Koje su onda „Osnove oprostjenja“ (sedmo poglavlje)? Autor oslovljava dva teksta koji su, na prvi pogled, suprotstavljeni. Jedan je Marko 11,25 a drugi Luka 17,3-4. Jedan nas poziva da oprostimo i onda kada se druga strana ne kaje dok nas drugi poziva da ukorimo krivca. U kojoj se točki ova dva teksta slažu? Odgovor je da se ponekad od krivca traži pokajanje, a ponekad ne (str. 106). Keller veli da postoje dva načina opraštanja: jedan je unutarnji, koji se uvijek mora dogoditi, a drugi je vanjski i ovisi o situaciji. U Isusu vidimo revoluciju – ljubite svoje neprijatelje, molite za njih, ali i suprotstavite se zlu dobrotom i ukorite one koji griješe protiv vas. No, to valja činiti s jednim načelom – trebamo voljeti svoje neprijatelje čineći im dobro nakon što su sagriješili protiv nas – sve kako bismo ih ponovno zadobili kao braću ili sestre.

Posljednji glavni dio knjige, „Practiciranje opraštanja“ vodi nas u razmišljanje o tome kako trebamo dati oprostjenje. Keller nas ponovno suočava s krivnjom i sramom u sljedećem, osmom poglavlju pod naslovom „Naša potreba za opraštenjem“. U njemu govori o različitim psihoanalitičkim i filozofskim načinima (Freud, Nietzsche, Marx) kojima se pokušavao umanjiti osjećaj krivnje u ljudima te kako je to dovelo do nove kulture sramote i časti koja zaziva spasenje samoga sebe. Autor potom nastavlja s problemom golotinje, skrivanja od Boga i smokvina lišća koje su ljudi stavili na sebe da se zaštite, da sakriju svoju sramotu i krivicu u Knjizi Postanka. Trebamo osvijestiti što koristimo kao smokvino lišće koje nas sprječava da tražimo pravo oprostjenje u svojim životima. Promatrajući Josipovu priču o poniznosti i radosti, i gledajući na Krista koji je savršen primjer onoga koji je zbog ljubavi prema nama platio veliku cijenu, možemo iskusiti poniznost i radost te doživjeti osobni preobražaj, „a to je veliki ključ za djelovanje ljudskoga oprostjenja i pomirbe“ (str. 135). Nakon što smo razumjeli potrebu za opraštenjem, u devetom se poglavlju okrećemo k „Primanju Božjega oprostjenja“. Autor tamo pomaže razumjeti da „nikada nećete biti sposobni u potpunosti oprostiti drugima njihove grijehе protiv vas, ako najprije ne iskusite Božje oprostjenje vaših grijehа protiv njega“ (str. 138). Pitanje opraštanja sebi i stvarne krivice moramo razmotriti u kontekstu Božje milosti. Drugim riječima, sa svojom krivicom moramo doći Bogu. Ovdje Keller ispravno koristi Psalam 51 i Davidov grijeh kao primjer. Imenuje tri krivotvorine pokajanja: prebacivanje krivice, samosažaljenje i samokažnjavanje. Na svaki smo način „podbacili u našoj ljubavi i čašćenju Boga“ (str. 150). Trebamo se naučiti okretati Bogu te kao kršćani početi razumijevati nauk o zastupničkom pomirenju i nauk o opravdanju. Sada pak dolazimo do desetog poglavlja, „Opraštanje u srcu“, u kojem nam Keller pokazuje da odsjeći „korijen gorčine“ ne znači samo odsjeći stablo, nego i pozabaviti se korijenom. Trebamo oprostiti iznutra, apsorbirati dug (platiti ga) te počinitelju grijehа željeti

dobro (str. 162–172). Konačno, autor nas vodi u praksu „Davanja oprosta“ (jednaesto poglavlje), gdje je naglasak na naše apsorpiranje duga, odnosno opraštanje. No Keller kršćane ne pušta samo da razmišljaju o apsorpiranju duga, nego traži obnovu odnosa – pomirbu. Trebamo voljeti, moliti, činiti dobro ljudima koji su nas povrijedili te „ostaviti mjesta Božjoj srdžbi“. Keller citira dr. Martyna Lloyd-Jonesa koji je rekao da „nikada, baš nikada ne smijemo željeti zlo osobi koja nas je povrijedila“. Kako možemo to ostvariti? Keller nas upućuje na Krista i na njegovo djelo koje nas preobražava.

Knjiga završava malim „Epilogom“, zajedno s nekoliko dodataka koji sažimaju ideju kršćanskoga oprosta zajedno s praktičnim koracima do njega. Mišljenja sam da su ovo korisni resursi želi li se tko podsjetiti glavnih načela koja iznosi Keller. U ovoj knjizi Timothy Keller usuduje se progovoriti evanđeoskoj (kršćanskoj) zajednici. Počevši s problemom opraštanja, problemom današnje kulture, te vodeći nas do povijesti oprostjenja i temeljito nas upućujući na Sveto pismo – Keller nam ostavlja kvalitetno štivo koje nas izaziva da obnovimo zajednicu putem opraštanja i pomirbe. Knjiga nije suhoparan priručnik: učini ovo i ono, i sve će biti u redu. Autor je veoma realističan u vezi s poteškoćama na koje nailazimo kada želimo oprostiti, teških slučajeva, dugih pokušaja pomirbe i situacija kada je potpuna obnova odnosa jednostavno nemoguća. Ipak, Keller ne ide dalje od biblijskoga, evanđeoskog razumijevanja oprostjenja, prema kojemu je oprostjenje zbilja moguće, ali samo po Kristu. Krist nam pritom ne služi samo kao primjer, nego nas osnažuje da po njemu živimo takvim pobjedonosnim životom. Premda je u knjizi pisao o unutarnjem i vanjskom opraštanju (dvije glavne upute o opraštanju), čini mi se da ipak na pomirbu gleda malo idealistično. Ovime želim reći da je možda mogao detaljnije pisati o unutarnjem opraštanju i o tome kako živjeti u pomirbi ne iznoseći na vidjelo sve što nas je povrijedilo. Međutim, Keller je izvrstan poznavatelj književnosti i čovjek koji nas je spreman odvesti do mnogih izvora (i kršćanskih i sekularnih) te navoditi izvore od Hanne Arendt i Miroslava Volfa do dr. Martyna Lloyd-Jonesa (knjiga ima 17 stranica bilješki).

Preporučam ovu knjigu svakoj osobi koja se bori s ljutnjom, bijesom, ogorčenošću i neopraštanjem kako bi naučila biblijsku poruku evanđelja i razumjela koliko se bogatstvo nalazi u Kristu kroz njegovo opraštanje naših grijeha, kako bi po njemu mogla oprostiti drugima. Ova je knjiga veoma korisna na Balkanu, gdje se pokušavamo uhvatiti ukoštac s teškim sjećanjima, cinizmom i traumama. Krist iscjeljuje, oprašta i jedini može donijeti mir i istinsku obnovu. Knjiga je namijenjena svakomu kršćanskom (ali i sekularnom) čitatelju, a posebice pastorima koji su redovito uključeni u obnovu odnosa u crkvama. Na kraju, želimo li vidjeti kraljevstvo Božje, moramo početi s opraštenjem jer bez njega – nema budućnosti.

Matej Sakač